

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

С. Гуткевич
І. Оніщенко
С. Дичковський

**Науково-освітній простір як
ключовий фактор розвитку країн в
добу економіки знань**

Монографія

КИЇВ
НТУУ «КПІ»
2014

ББК74.00
УДК 378.014
Г97

*Рекомендовано до друку
Вченою радою
Національного університету харчових технологій
Протокол № 4 від 13.11.2014 р.*

Рецензенти:

Дмитренко Г.В. – доктор наук з державного управління, професор, Національна академія державного управління при Президентіві України
Єрмошенко М.М. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки, проректор з наукової роботи, Національна академія управління
Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор, начальник відділу МОН України

Гуткевич С.О.

Науково-освітній простір як ключовий фактор розвитку країн в добу економіки знань. Монографія/ С.О. Гуткевич, І.Г. Оніщенко, С.І.Дичковський – К.: НТУУ «КПІ», 2014. – 244 с.

Однією з важливих особливостей функціонування економіки є зростання ролі новітніх технологій та інтелекту як ключових факторів виробництва, конкурентоздатності окремих підприємств та країни в цілому.

В монографії розглядається вплив глобалізації на формування науково-освітнього простору. Значну увагу приділено ключовим тенденціям розвитку освіти та аналізу провідних моделей освітніх стандартів з урахуванням потреб та особливостей функціонування економіки знань. У монографії досліджено ключові особливості функціонування провідних європейських, американської, японської та китайської систем освіти. Запропоновані концептуальні засади вдосконалення української освітньої системи. Монографія буде цікава всім, хто займається питаннями науково-освітньої системи.

ISBN 978 – 966 – 622 - 656-6

© Гуткевич С.О., Оніщенко І.Г.,
Дичковський С.І., 2014

Науково-освітній простір як ключовий фактор розвитку країн в добу економіки знань

Розділ 1. Сучасна філософсько-освітня парадигма

1.1. Глобалізація як фактор впливу на формування науково-освітнього простору

1.2. Тенденції розвитку сучасної освіти

1.3. Моделі нового покоління освітніх стандартів в добу економіки знань

Розділ 2. Загальносвітовий досвід формування освітніх

2.1. Сучасний світовий освітній простір

2.2. Європейські стандарти освіти

2.3. Особливості освіти США, КНР та Японії

Розуміння суті глобального суспільства і нового світового порядку – базовий елемент ефективного розвитку в ХХІ столітті

(з Програми розвитку Євросоюзу).

ВСТУП

Нове тисячоліття являє собою початок нової цивілізації, що виникає із процесів глобалізації, інформатизації, автоматизації та інноваційної економіки, що докорінно змінює роль людини у виробництві, а відтак, і завдання наукової та освітньої сфери. Разом з тим, широкі філософські методологічні аспекти реформування освіти необхідно узгоджувати з прикладними рішеннями та рекомендаціями щодо організації освітньої діяльності. Освіта – це один з найдавніших соціальних інститутів, що заснована потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, до вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що постають перед людством. На сучасному етапі політика Української держави в галузі освіти спрямована на підвищення ефективності діяльності вищих навчальних закладів на основі вимог європейського освітнього простору, що й продемонстрував ухвалений 1 липня 2014 року Закон України «Про вищу освіту». Протягом роботи над документом до його розробки долучилися сотні фахівців освітньої галузі, науки, бізнесу та державного управління.

Необхідно виробити інше бачення реформування системи освіти, що дуже важливо для суспільства, яке потребує формування довгострокової стратегії політики розвитку освіти та науки. Це складний процес, який має базуватись, перш за все, на відповідності реформи освітньої галузі законам ринкової економіки з врахуванням інноваційного розвитку суспільства у добу «економіки знань».

Термін «економіка знань» або «економіка, заснована на знаннях» знайшов широке розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ століття. Він виник разом із встановленням нових пріоритетів у політиці й економіці країн Європейського Союзу, які були пов'язані з активізацією процесів перетворення знання у безпосередньо продуктивну силу. Почали формуватися не лише порівняно цілісна система поглядів, що отримала

назву «економіка знань», але й індикатори і критерії її оцінки. Сьогодні вже не підлягає сумніву, що лише через знання можна створити й розвивати конкурентоспроможну економіку, здатну забезпечувати сучасний рівень життя населення. Отже термін «економіка знань» відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому еволюційному ступені розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери послуг.

Існуюча система освіти України відповідає загальноприйнятій системі освіти в країнах СНД, в якій на сучасному етапі бакалаврат не є визнаним рівнем вищої освіти, тому необхідно піднімати рівень бакалавра на ринку праці. Ця проблема має вирішитися на макрорівні, оскільки система потребує розробки сучасних механізмів здійснення навчального процесу на основі європейської інтеграції вищої освіти. Певні принципи і відповідно зміни в освітньому процесі пов'язані з положеннями Болонського процесу, а це сприяє інтеграції освіти України в Європейський освітній простір. Кредитно-модульна система стимулює студентів до якісної самостійної роботи, формує їх наукове мислення, активізує творчість, дозволяє більш відповідально ставитися до себе як до майбутнього спеціаліста, конкурентоспроможного на світовому ринку праці. Ще одним важелем, який необхідно враховувати є ті уроки, які світ бізнесу подає освітньому світу. Маємо на увазі високотехнологічні цикли, масове впровадження інновацій та можливість зробити такі інновації миттєво досяжними для всіх учасників навчального процесу. Нам необхідно зрозуміти, що сучасний світ вимагає навчити вчитися по-новому.

РОЗДІЛ 1

СУЧАСНА ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА

1.1. Глобалізація як фактор впливу на формування науково-освітнього простору

Сучасний світ переживає фундаментальні та динамічні зміни. В період глобалізації, який ми сьогодні спостерігаємо, - політичні структури, державні інститути, системи управління конче потребують переосмислення, а суспільні процеси вимагають якісно вищого рівня керованості. Не можна будувати майбутнє з політичним інструментарієм минулої епохи. Аксиоматично, що для приборкування стихії суспільних процесів не вистачить лише старих, створених століттями на національному рівні засобів управління. Нова епоха висуває нові вимоги для ефективного функціонування держав і політичних систем.

Взаємопов'язаний світ ставить людство перед найгострішою проблемою управління глобальним розвитком. Ми постійно є свідками того, що небезпеки, які виникають в одному місці, можуть раптом виявитися в інших частинах планети. Стираються відмінності між внутрішніми і зовнішніми засобами забезпечення національних інтересів та безпеки. Отже сучасна політика прямим чином пов'язана з вирішенням найважливішої задачі – забезпечення управління у нових масштабах: уширшки – на всьому просторі планети та углиб – на всіх рівнях організації від локального до всесвітнього.

Теорія систем дозволяє нам представити світову спільноту як багатопланову надсистему, що складається з безлічі взаємозв'язаних, взаємозалежних, співпрацюючих і конфліктуючих між собою підсистем в особі національних держав, міжнародних, міждержавних та недержавних організацій, транснаціональних корпорацій. Для міжнародно-політичної системи, як і більшості інших відкритих систем, характерне органічне

поєднання протилежностей, що доповнюють одна одну. Це статика і динаміка, стійкість і нестійкість, визначеність і невизначеність, одноманітність і різноманітність, симетрія і асиметрія, лінійність і нелінійність, передбачуваність і непередбачуваність. При такому розумінні світового порядку не можна розглядати як раз і назавжди сталу, завершену систему. Бо у такій системі початок становлення, динаміка переважає над усталеністю. В ній принципи самоорганізації домінують над принципами організації, що розуміється як діяльність зовнішніх агентів по впорядкуванню, структуризації і управлінню системами.

Необхідно спробувати управляти суспільством, яке самоорганізовується, але форми і засоби такого управління повинні бути адекватними динаміці цих процесів самоорганізації. Варто нагадати відомий вислів класика політичного реалізму Р. Кіссінджера, який стверджував: «Ніколи раніше новий світовий порядок не створювався на базі таких багатоманітних уявлень, в такому глобальному масштабі. Ніколи раніше не існувало порядку, який поєднував би в собі атрибути історичних систем рівноваги сил із загальносвітовим демократичним мисленням, а також сучасною технологією, що стрімко розвивається».

Кардинальна трансформація міжнародних відносин, припинення ідеологічної конфронтації та послідовне подолання спадщини «холодної війни» суттєво розширили можливості міждержавного співробітництва. Глобальна конкуренція чи не вперше у світовій історії набуває цивілізаційного виміру, що виявляється у конкуренції між різними ціннісними орієнтирами та моделями розвитку в межах універсальних принципів демократії та ринкової економіки. Актуальним стає завдання формування міжнародним співтовариством загального бачення сучасної історичної епохи, в якій необхідно разом вирішувати проблеми, що постали перед людством.

Глобалізація – складний комплекс транскордонних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами та ринками, який

проявляється у розширенні потоків товарів, технологій та фінансових коштів, у неухильному зростанні та посиленні впливу міжнародних інститутів громадянського суспільства, у глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у суттєвому розширенні масштабів транскордонних комунікаційних та інформаційних обмінів, перш за все через Інтернет, у транскордонному переносі захворювань та екологічних наслідків та у все більшій взаємопов'язаності типів злочинної діяльності. Таке визначення подав у своїй доповіді Генеральний секретар ООН Кофі Анен ще у 1999 році.

!!!

Це цікаво

Причини формування глобалізаційних процесів:

- процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- науково-технічний прогрес: поява інформаційних технологій, які корінним чином змінюють всю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки (зниження витрат на трансакції);
- загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та є важливими з точки зору збереження та розвитку людської цивілізації.

Основні ознаки процесу глобалізації:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;
- фінансова глобалізація - зростаюча фінансова єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

На рівні галузі глобалізація визначається тим, наскільки конкурентоспроможність компанії всередині галузі в даній країні взаємопов'язана з її конкурентоспроможністю в іншій країні. Чим більше глобалізована галузь промисловості, тим більше переваг отримує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують між собою стратегічні дії в усіх країнах своєї активності. Глобалізація на рівні окремої країни характеризується ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому. Незважаючи на зростання глобалізації світової економіки, не всі країни в однаковій мірі інтегровані до неї. Існують декілька головних показників, що визначають ступінь інтегрованості економік різних держав у глобальну економіку, серед яких:

- співвідношення зовнішньоторговельного обороту і ВВП;
- прямі іноземні інвестиції (ПІІ), які спрямовуються в економіку країни і з країни, та портфельні інвестиції;
- потік платежів роялті в країну та з країни, що пов'язані з переданням технології.

Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, який зростає та відбивається на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу та ноу-хау, що постійно збільшуються.

Термін «глобалізація» походить від англійського слова globe – «земна куля», що віддзеркалює системоутворюючу ознаку і планетарний характер явища. У науковій літературі термін «глобалізація» з'явився у статті американського дослідника Теодора Левітта «Глобалізація ринків» ще у 1983 році, коли він застосував його для позначення феномену злиття ринків окремих продуктів, що їх виробляють великі багатонаціональні корпорації.

Існування сьогодні великої кількості визначень поняття «глобалізація» пояснюється величезним науковим інтересом та важливим практичним значенням цього багатомірного процесу. У науковій літературі поряд з терміном «глобалізація» застосовують поняття «глобальні проблеми», «глобалізм», «глобалістика», «глобальність».

Оскільки глобалізаційний процес охоплює всі сфери життя людства, поєднує об'єктивні та суб'єктивні складові, його вивченням займаються вчені різних галузей знань – філософи, політологи, соціологи, економісти, культурологи тощо. Науковцями вже досить суттєво досліджено сутність глобалізації як цілісного явища економічної та соціальної еволюції. У роботах І. Алексєєнко, Т. Андрущенко, О. Білоруса, І. Бураковського, С. Врвканича, У. Бека, В. Гейця, В. Іноземцева, М. Косолапова, Д. Метоуза, В. Новицького, Й. Рендерса, В. Беренса, О. Неклесси, В. Співака, А. Уткіна, М. Чешкова та ін.. усвідомлено природу глобалізації, осмислено глобальні трансформації як складні нелінійні процеси взаємодії країн та цивілізацій.

У дослідженні зазначеної проблеми виділяють принаймні чотири школи глобалізації – класичної, гіперглобалізму, скептицизму та трансформізму.

Класична школа визначає глобалізацію як двоєдиний процес перетворення загального в окреме і перетворення окремого у загальне, вона аналізує світовий розвиток за допомогою особливої економічної історії. До цієї школи відносимо дослідників – І. Валлерстайна, С. Хантінгтона, Д. Хелда, Р. Робертсона.

Гіперглобалісти впевнені, що глобалізація – якісно нова доба розвитку людства, яка підпорядкована функціонуванню планетарної мегасистеми, і перш за все функціонуванню світового ринку. Наголошують, що глобалізація – новий світовий порядок. Вони ставлять під питання повноваження і легітимність національної держави. Національні уряди втрачають здатність контролювати внутрішньодержавні процеси.

Скептики вважають глобалізацію міфом, а відповідні процеси, маючи глибоке історичне коріння, є розгортанням давніх тенденцій, які накладаються на розвиток окремих націй-держав, а не визначають останні. Вони стверджують, що глобалізація – лише посилення взаємодії між національними економіками. А держави є головними діючими особами цього процесу та продовжують грати головну роль на міжнародній арені.

Трансформісти – Е. Гідденс, У. Бех та інші вважають глобалізацію процесом переходу до транснаціональних форм життя, до «всесвітності». Вчені виокремлюють декілька фундаментальних підходів щодо наукового визначення терміну «глобалізація». По-перше, культурологічний підхід, який трактує глобалізацію у широкому цивілізаційному аспекті. По-друге, економічний, який розглядає цей феномен крізь призму розвитку світових ринків товарів, капіталу, праці, послуг. По-третє, комплексний, котрий вивчає глобалізацію у політичному та інформаційному контекстах. І нарешті, екологічний, який пов'язує глобалізацію суто із станом екологічної ситуації.

Культурологічний підхід спирається на те, що різні темпи та глибина участі країн у глобалізаційному процесі пов'язані перш за все із специфікою їх культурно-цивілізаційного розвитку. У сформульованій О. Шпенглером концепції історичного розвитку культури – це особливі надорганізми, які, співіснуючи з іншими культурами, мають власну долю і розвиваються за законами зростання і занепаду, проходять періоди виникнення, розвитку і старіння, переживають підйоми і занепади. Дослідник сформував уяву про Всесвіт як про феномен сукупності могутніх культур, які виходять з надр країни, постійно з нею пов'язані, розвиваються та гинуть. Переродження ж

культури у цивілізацію відбувається, на думку О.Шпенглера, невідворотно і супроводжується спадом усіх її творчих сил та динамізму. Зародження культури – це «пробудження великої душі, а коли вогонь душі затухає, вона вступає у свою останню стадію – стадію цивілізації». У свою чергу А.Тойнбі, М.Вебер та О. Конт стверджували, що сутність цивілізаційного підходу полягає у тому, що всесвітня історія не цілісний процес соціальних змін, що розгортається поетапно у часі, а окремі незалежні один від одного соціально-політичні утворення – цивілізації.

Окремо слід зупинитися на широко відомій теорії С. Хантінгтона. Здійснивши аналіз цивілізаційного дисбалансу сучасного світу, він заявив про процес «зіткнення цивілізацій». Визнаючи цивілізацію як найвищу культурну цінність і найширший рівень культурної ідентичності людей, він виділяє західну, ісламську, конфуціанську, індуїстську, японську, православну, слов'янську, африканську і латиноамериканську цивілізації у сучасному світі. Постійна зміна реального співвідношення цивілізацій на його переконання призведе до ліній розколу, певних суспільних протиріч на глобальному рівні, а тому у майбутньому всім цивілізаціям доведеться співіснувати між собою.

Економічний підхід характеризує моделювання та прогнозування майбутнього розвитку, досліджує проблеми глобального управління і менеджменту. Велика увага в рамках цього підходу приділяється розробці та впровадженню національних стратегій сталого розвитку. Економічний дискурс робить акцент на глобальній економіці.

Комплексний системний підхід розглядає новий світовий порядок як спосіб раціональної організації міжнародного життя шляхом формування глобального інституційного середовища узгодження суперечливих інтересів міжнародних акторів усіх рівнів і типів. У свою чергу світовий порядок передбачає наявність системи глобальних політичних інститутів та процедур політичного узгодження. Слід зазначити, що у рамках цього підходу глобалізація не скасовує національну державу, проте трансформує її функції

та ролі. Тому глобалізація – закономірний етап соціальної революції, що пов'язаний з уніфікацією різних структур у світовому масштабі, становленням нового світового порядку, глобальної спільноти. В межах екологічного підходу аналізується стан екологічної безпеки, стратегічна мета якої – збереження та відновлення природних екосистем, стабілізація і поліпшення якості навколишнього природного середовища, зниження викидів шкідливих речовин тощо.

Розглядаючи основні сучасні тенденції глобалізації, необхідно зазначити, що парадигми її розуміння можна окреслити наступним чином. Тенденція «макдональдизації», яку характеризує гомогенізація культур, яку здійснюють транснаціональні корпорації і яка проходить під гаслами модернізації (вестернізації, європеїзації, або американізації). Наступна тенденція – так зване «зіткнення цивілізацій», яке характеризується фрагментацією світу, що обумовлена існуючими цивілізаційними відмінностями, які в свою чергу обумовлені расовими, національними та культурними особливостями. Процес культурної диференціації за С.Хантінгтоном є невпинним і потребує серйозної уваги з боку науковців та політиків. Інша тенденція – тенденція гібридизації, яка включає широкий спектр міжкультурних взаємодій, які саме призводять до взаємозбагачення і виникнення нових культурних трендів.

Іноді глобалізація розглядається одразу у двох напрямках – як об'єктивне явище і як політика неоліберального глобалізму, сутність якої у нав'язуванні всьому світові ринкової лібералізації і регулювання в ім'я «рівних» умов і вільного руху капіталів, товарів і послуг по всьому світі, усунення національних бар'єрів.

Слід зазначити, що глобалізація – елемент світової загальної цивілізаційної кризи системи, що складалася протягом десяти тисяч років. Політологи називають це явище кризою цивілізаційної парадигми. Не деталізуючи і не розмотуючи історичний ланцюг, можна відзначити, що найбільшою катастрофою планетарного масштабу була саме поява людини.

А вже наступні – просування льодовика, поява перших людських знарядь праці, початок землеробства і використання корисних копалин, виникнення приватної власності – справили на планету Земля не менш загрозливий вплив. Відтак сучасна світова система утворила нову правову і моральну структуру, в якій суверенні держави діють у міждержавній системі і водночас обмежені нею. Розуміючи під глобалізацією нормативну гомогенізацію територій і соціальних систем з метою становлення глобальної цивілізації, можемо говорити про неї як про діалектичний процес, котрий створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню нових.

Розглядаючи масштаби і кордони глобалізації, можна відзначити такі її основні параметри: по-перше, розширення у просторі; по-друге, стабільність у часі; по-третє, щільність транснаціональних мереж зв'язку та відносин. Отже, проблема глобалізації як просторовий феномен означає кінець географічної віддаленості та скасування відстаней, що радикально впливає не лише на світову, а й на внутрішньодержавну політику. Політологи вказують на глобальні ризики і загрози нового глобалізованого суспільства. А ризик передбачає рішення, які мають непередбачені наслідки наших дій перетворити на передбачені і контрольовані. Відтак можемо говорити про необхідність формування нової глобальної свідомості, по-суті – нової інтелектуальної і культурної парадигми, котра змінюючи стару, яка вже не може пояснити нові факти, більш адекватно їх трактує.

Процеси глобалізації сформували новий доволі суперечливий міжнародний контекст існування держав. Глобалізація передбачає домінування цінностей лібералізму й універсалізму. Триває процес «розмивання» національних кордонів, змінюються напрями й характер інтенсивності товарних, фінансових, технологічних, інтелектуальних і трудових потоків. З'явилися нові можливості для комбінування ресурсів, мобільність яких дедалі більше визначається масштабністю і привабливістю проектів, що реалізуються. Світ став набувати риси «світу транснаціональних

корпорацій», що поступово перетворює планету на єдину економіко-політичну систему. Виникає світова фінансова еліта, інтереси якої вже носять не стільки національний, скільки корпоративний характер. Крім того, перехід до нових технологій суттєво скорочує чисельність людей, необхідних для життєзабезпечення суспільства (так звана ідеологія «золотого мільярда»).

Базовими сценаріями, які на стадії глобалізації реалізуються одночасно в різних частинах світу поряд з глобалізацією, є фрагментація (термін ввів політолог зі США Дж. Розенау), локалізація та глокалізація (термін запропонував керівник корпорації «Соні» Акіто Моріта). Якщо локалізація означає здійснення політики культурної ізоляції шляхом домінування в економіці традиційних способів ведення господарства (а це унеможливило формування глобальної цивілізації навіть під модними сьогодні гаслами захисту довкілля), то глокалізація поєднує процеси модернізації локальних структур з досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації, яка формується. Таким чином, глокалізація є результатом співробітництва і взаємозбагачення культур у межах культурних регіонів. При цьому регулювати розвиток глобальної цивілізації покликані інститути глобального громадянського суспільства.

Першим геополітичним контекстом самовизначення будь-якої країни є нова глобальна регіоналізація. Країна має розширити й утримати простір власного самовизначення. Маленькі країни пристосовуються до глобального світу за рахунок того, що впускають глобалізацію до себе, а великі – входять у простір глобалізації за рахунок колоніальної експансії або діаспор. Фактично відбувається будівництво метасистеми, яка може забезпечити таке пристосування.

Розглянемо глобалізацію крізь три головні мегатренди – геополітичний, гео економічний та геокультурний. Зазначимо, що до геополітики більш схильні так звані державники, до гео економіки – неоліберали, які підкреслюють зростання значення недержавних суб'єктів

(транснаціональних корпорацій та діаспорного мережива) у світовій політиці та економіці.

Глобалізація як предмет політичного дискурсу зумовила трансформацію класичної держави, котра поступається частиною свого внутрішнього суверенітету заради вирішення загальносвітових проблем. Водночас глобалізація збагачує поняття суверенітету, наповнюючи його новим змістом. Необхідно зазначити, що проблема ролі держави у політичному дискурсі є однією із основних. Ряд вчених наголошують, що глобалізація послаблює роль держави, змінює її функції. Так, А. Уткін серед причин, що знижують можливості держави впливати на світовий розвиток, називає посилення тиску міжнародних організацій на інститут держави та ослаблення можливостей достатнім чином фіксувати і захищати державні кордони перш за все від економічної експансії наголосити. Певним чином послаблюють державу і нові умови торгівлі, і міграція, і зростання міжнародного тероризму.

Головною ознакою сучасної політики є неможливість прийняття будь-яких політичних рішень без урахування «глобального фактора». Будівництво нової політичної архітектури світу спирається на дедалі більшу уніфікацію політичного устрою держав. Глобальні політичні зв'язки напряму впливають на державний устрій. Суверенні права й обов'язки національних держав відтепер переходять до інших акторів – міжнародних органів, міждержавних об'єднань, транснаціональних корпорацій та ін.. Відтак можна стверджувати, що процес політичної глобалізації веде як до скорочення прав національних держав, так і до посилення її ролі у міжнародно-політичній площині.

На сучасному етапі не існує єдиного світового правового та політичного простору. Це дозволяє економічно могутнім державам порушувати принципи рівного партнерства та співпраці. Відсутність такої системи лише ускладнює міжнародно-правові відносини – загострюється нерівність, поляризується багатство та бідність, посилюються етнічні конфлікти тощо. У становленні нового світового порядку правове

регулювання має відігравати суттєву роль. Глобалізаційні процеси стали одним із тих чинників, які зумовили трансформацію класичної держави та формування держави постіндустріалізму, що спричинило необхідність переосмислення функцій власне держави, а також функцій політики і влади. Отож, функціональна єдність політики, держави та влади під впливом глобалізації, з одного боку, зазнає дедалі більшої уніфікації на основі ідеології євроцентризму, а з іншого – поступово зростає значення принципів нестандартності, гібридності та розмаїття в політичному житті сучасного світу. Означені тенденції сприяють і тим змінам, які можна спостерігати у царині цілеспрямованості як політики загалом, так і влади та держави зокрема. На думку А. Гальчинського відбувається «пошук таких інституційних механізмів, які б, з одного боку, наближалися до глобальних визначень, а з іншого – дедалі більшою мірою підпорядковувалися б завданням збагачення та розвитку особистості, її утвердження як «центра перспективи», створенню для цього відповідного життєвого простору». Такі новітні світоглядні пріоритети у світі політики, безумовно, не можуть не вплинути і на її функціональні особливості.

Політика, як вже зазначалося, стає більш індивідуалізованою під впливом глобалізації. Саме глобалізація прискорює процес послаблення зв'язків особистості з політичним і соціальним середовищем, які вже не пропонують, як раніше, чіткої, визначеної системи норм, цінностей, стандартів поведінки. Глобалізація значною мірою прискорює цей процес, сприяючи примноженню соціальних зв'язків індивіда. Об'єктивне значення індивідуалізації полягає в тому, що вона підвищує відповідальність особистості за власну долю, роль її самовизначення, самостійного вибору нею моделей поведінки, цілей, цінностей». Таким чином, глобалізація в антропологічному вимірі політики зумовлює своєрідне «розмивання» гуманітарних функцій політики, посилюється одночасна дія протилежних тенденцій у політичному житті. Тому політика стає цариною суспільного життя, яка характеризується варіативністю, невпорядкованістю, непередбачуваністю свого розвитку.

Сучасні вчені переконані у тому, що головним результатом розгортання глобалізаційних процесів у сучасному світі є соціально-політична та культурно-ідеологічна криза. Ознаками такої системної світоглядної та управлінської кризи вчений називає зростання нетерпимості, ксенофобії, впливу радикальних й екстремістських сил, кризові явища, які спостерігаються у культурі постмодернізму, інтернаціоналізація позасистемних соціальних і політичних рухів. До того ж спостерігається нівеляція традиційного політичного спектра у багатьох державах світу, коли частина маргінальних політичних груп стають системними силами, одержують значну соціальну підтримку у суспільстві, за рахунок чого перетворюються на парламентські сили.

Подібні процеси можна схарактеризувати як руйнування демократії як способу життя і політичної влади. Отже, глобалізаційні виклики не просто змінюють сутність політики, вони висувають у царині політичного вимоги нагального перегляду соціальних функцій політики з метою запобігання політичній дестабілізації та радикалізації соціальних відносин у сучасному суспільстві як на рівні національно-державного розвитку, так і у світових масштабах.

Геоекономічна структура світу визначається економічними важелями держав, які віддзеркалюють їх економічний потенціал. Порівняльний аналіз цих потенціалів дозволяє окреслити економічну міць держави.

Як самостійна наукова та прикладна дисципліна геоэкономика виникла в кінці ХХ століття, коли розвиток телекомунікацій та інтенсифікація інформаційних потоків призвели до того, що простір і час вже не виконують головну роль в економіці. З'являється «нова географія», котра оперує поняттями, пов'язаними з економічними потоками, локалізацією і переміщенням сфер діяльності. Разом с тим, сама економіка все ж не існує поза просторовою та часовою парадигмами. Становлення геоекономічних концепцій обумовлено процесами переходу від технологічного типу організації виробництва до інфраструктурного.

Розробкою геоекономічних доктрин, як проектування та формування просторових структур економіки, визначення основних принципів геоекономічного підходу до формування стратегії розвитку національного господарства займаються вчені різних країн. Серед сучасних зарубіжних дослідників, які вивчають проблеми геоекономіки, варто відмітити Ж. Атталі, Д. Гартена, Е. Люттвака, П. Лоро, П. Савона, К. Жанна, Ф. Б. Рочча. Російські вчені В. Дергачов, Е. Кочетов, О. Неклеса, М. Пивоварова, В. Рогов, Ю. Хромов, Ю. Шишков досліджують формування стратегії розвитку національної економіки та забезпечення економічної безпеки у геоекономічній парадигмі. Проблемам геоекономіки, розробці її теоретичних основ в Україні присвячені дослідження О. Дашевської, М. Костриці, В. Новицького, В. Семиноженка, Д. Стеценка та інші.

Світова економічна система формувалася на основі взаємодії національних економік за допомогою світового ринку (це прийнято називати саме інтернаціоналізація) та єдина за своєю суттю. Разом з тим, у зв'язку із завершенням біполярності світу, змінюються правила гри і світова економіка сьогодні знаходиться у стані пошуку нової просторової конфігурації, що здатна протистояти глобальним економічним викликам.

В геоекономіці склався усталений погляд на поділ світу на три групи країн на основі загального рівня їх економічного розвитку. Перший світ – розвинені країни. Або так званий «золотий мільярд». Він складається з трьох зон – Північна Америка, Західна Європа та Японія. У цих країнах усталені форми капіталістичної економіки та демократії. Перший світ працює у всіх трьох економічних просторах, хоча і з різним ступенем інтенсивності. У кожного з субрегіонів всередині Першого світу є власні інтеграційні поля. У Західній Європи – Європейське співтовариство – розвинена інтеграція з давньою історією і усталеними принципами та правилами гри; у Північній Америці – НАФТА – процес все ще остаточно не оформлений, проте доволі перспективний; у Східній Азії АСЄАН – скоріше як тенденція, дещо інституціонально не завершена. Всі три субрегіони дуже активно вбудовані в

процес інтернаціоналізації. Проте, на глобалізаційному полі єдиним лідером є США. Вчені вважають, що для остаточного глобального лідерства США необхідно поєднати два процеси – регіональну інтеграцію та глобалізацію. Інакше кажучи, треба очолити глобальну інтеграцію. В результаті можна очікувати перетворення гео економічного лідерства США у глобальне лідерство. Відтак, саме Сполучені Штати зацікавлені у світовій глобалізації, тобто у підпорядкуванні собі всіх трьох світів. Загалом Перший світ являє собою інтеграційний економічний анклав – найбільш могутній у економічному, політичному та військовому сенсах, що дає йому можливість світового домінування.

Другий світ – середньорозвинені країни. Специфіка цих країн – перманентна політика реформ, які спрямовано на відхід від попередніх моделей соціалізму або державного капіталізму та спробу переходу на нові моделі економічного та політичного розвитку. Цей світ не є інтегрованим, він діє у полі інтернаціоналізації і по суті є об'єктом глобалізації. Безумовно, країни цього світу також намагаються інтегруватися – у рамках СНД навколо Російської Федерації та навколо Китаю у Південно-Східній Азії, країни Балтії та Східної Європи – навколо ЄС. Дослідники вважають, що серед країн Другого світу є два претенденти на статус великої держави – Росія та Китай. Другий світ слабше за Перший, він відчуває певні протиріччя. З одного боку – він прагне до співпраці, а з іншого – всіляко відстоює власну незалежність та самостійність. Цей світ не такий єдиний та менш взаємопов'язаний з економічної точки зору, у нього відсутня єдина, погоджена політика, він може згодом перетікати до Першого, або до Третього світів.

Третій світ – країни, що розвиваються – країни Африки, Латинської Америки, Близького та Середнього Сходу, Східної та Південної Азії (за виключенням Індії). Ці країни об'єднують низький рівень соціально-економічного розвитку. Майже всі країни цього світу є об'єктами світової політики. У Третього світу відсутні інтеграційні поля. Щоправда, країни

Латинської Америки потрохи намагаються досягти порозуміння всередині економічного простору Карибського басейну. Цей простір поки функціонує у полі інтернаціоналізації в якості об'єкту, одночасно будучи й об'єктом глобалізації.

Об'єктивно Третій світ зацікавлений не стільки у багатополлярності, скільки у біполлярності. Біполлярність надасть йому можливостей грати на протиріччях між можливими «полюсами» на власний зиск.

Можна розглядати створення у світовому геоekonomічному просторі трьох макрорегіонів економічного і технологічного розвитку – західноєвропейського, північноамериканського та азійсько-тихоокеанського. Першому вдалося створити найбільш виграшні умови для економічної діяльності. США, які володіють найбільшою економічною міццю, є беззаперечним лідером і найбільш привабливою країною для світових фінансових потоків. А масове товарне виробництво поступово переміщується до азійсько-тихоокеанського регіону.

!!!

Це цікаво В добу економіки знань якість освіти та її відповідність актуальним потребам та загальним реаліям визначає не лише рівень особистісного, інтелектуального і професійного розвитку кожної людини, але й конкурентоздатність окремих галузей та країн в цілому. Зокрема, фахівці Світового економічного форуму акцентують увагу на таких факторах економічного розвитку на сучасному етапі як інновації та розвиток освіти (вмінь та навичок):

Таблиця 1.1

Позиції провідних країн у Глобальному рейтингу конкурентоздатності та його складових, 2014-2015 рр.

Країна	Загальний рейтинг	Початкова освіта, охорона здоров'я	Вища освіта, навчання	Ефективність ринку праці
Швейцарія	1	11	4	1
Сінгапур	2	3	2	2
США	3	49	7	4
Фінляндія	4	1	1	23
Німеччина	5	14	16	35
Японія	6	6	21	22
Гонконг	7	32	22	3
Нідерланди	8	5	3	21
Великобританія	9	21	19	5
Швеція	10	23	12	20

Джерело: складено авторами за даними Світового економічного форуму

Сучасні геоekonomічні системи – просторові економічні системи (регіони), які формуються та розвиваються як елементи глобальної

економіки, одночасно є і суб'єктами і об'єктами економічної експансії. Вирішальне значення мають не розміри території, а об'єм, інтенсивність, взаємодія внутрішньої та зовнішньої економічної діяльності та характер управління цими системами. Щоб не залишитися на периферії сучасного економічного простору, країні необхідно визначити власне гео економічне місце. Розташування на гео економічній мапі світу залежить від того, наскільки соціальні організми зможуть протистояти процесам глобалізації, не створюючи тіньову економіку і борючись з корупцією.

Основними факторами впливу держав на міжнародну політику, поряд із військовими, все більше стають економічні, науково-технічні, екологічні, демографічні та інформаційні. Країні необхідно постійно вирішувати завдання, що пов'язані зі ступенем захищеності інтересів людини, суспільства і держави. А це в свою чергу, потребує постійного піклування про духовний та інтелектуальний розвиток населення, зростання його добробуту, балансу освітніх, наукових та виробничих ресурсів, ефективного використання механізмів регулювання світових ринків товарів та послуг, диверсифікації економічних зв'язків, порівняльних переваг держави в інтеграційних процесах.

Нові виклики та загрози (перш за все міжнародний тероризм, наркотрафік, організована злочинність, загроза розповсюдження зброї масового враження та засобів його доставки, регіональні конфлікти, демографічні проблеми, глобальна бідність, в тому числі й енергетична, а також нелегальна міграція, зміна клімату) носять глобальний характер. Ці виклики потребують адекватної реакції з боку всього міжнародного співтовариства та солідарних зусиль для їх подолання. Складність завдань, що постали перед міжнародним співтовариством, потребує розробки збалансованої стратегії їх вирішення.

Головною проблемою забезпечення економічної безпеки для країн з розвиненою промисловістю є забезпечення конкурентоздатності економіки на різних рівнях, і перш за все на гео економічному. Саме тому гео економіка

викликає структурні зміни, як інституційні, так і регіональні, впровадження яких необхідне для забезпечення безпечного розвитку національної економіки.

Економічну безпеку країни можуть забезпечити – розвинена виробнича інфраструктура, сучасні комунікації, ефективна підтримка виробника, сприяння держави у просуванні товарів. Захист виробництва від демпінгу та інші фактори, що складають основу конкурентоздатності регіональних умов господарювання.

Глобальна конкуренція вперше у новітній історії набуває цивілізаційного виміру, що передбачає конкуренцію між різними цінносними орієнтирами і моделями розвитку в рамках універсальних принципів демократії та ринкової економіки.

Контури світу та структура міжнародних або світових відносин залежать, в тому числі, і від метода аналізу, що його обрано дослідником. Вочевидь, що світобачення, яке засноване на класово-ідеологічному підході, суттєво відрізняється від уявлень про світ, якщо використовувати цивілізаційні або техногенні парадигми. Інакше кажучи, геостратегічний та геоекономічний підходи є певним структурним методом.

Геоекономічна стратегія безпеки передбачає досягнення політичних цілей перш за все довгостроковими економічними методами перерозподілу ресурсів та світового доходу, а також створення регіональних умов господарювання. Геоекономіка ґрунтується на взаємодії як економіки, так і історії та географії. Вона формує економічну стратегію держави на міжнародній арені та тактику підвищення конкурентоздатності у новому глобальному контексті. Сучасні вчені трактують геоекономіку, як певну політологічну систему поглядів, за якою політика держави визначається економічними факторами, оперуванням на геоекономічному атласі світу, включенням національних економік та їх господарюючих суб'єктів у світові інтернаціоналізовані відтворювані ядра з метою участі у формуванні та розподіленні світового доходу на базі високих геоекономічних технологій.

Геоeкономіка – складова частина стратегії розвитку, тому що орієнтири національного розвитку у сучасному глобальному світі знаходяться вже не лише в середині національної економіки, вони винесені на зовнішні економічні кордони.

Інтернаціоналізація економіки певним чином знижує роль державних кордонів та одночасно підвищує значення впливу транснаціональних об'єднань. І хоча держава залишається територіальним утворенням, котре несе відповідальність за добробут народу та збереження цілісності власної території, час вимагає від держави інакше підходити до її збереження. Важливо не стільки зберегти територіальну специфіку, скільки максимально відкрити країну, забезпечуючи для неї найбільш вигідні умови у конкурентній боротьбі. Без сумніву, іноземні інвестиції ставлять економіку країни у певну залежність від рішень, що їх приймають великі економічні гравці. Однак, саме вони є важливим фактором інтеграції країни у світовий ринок. Міжнародні стандарти у всьому – від законодавства та податкової політики – до освітньої системи – необхідні умови для залучення іноземних інвесторів. Крім того, держава змушена делегувати реалізацію своїх національних геоeкономічних інтересів великим економічним структурам – транснаціональним корпораціям, консорціумам, корпораціям, промисловим союзам, фірмам. При цьому варто розуміти, що критерії та алгоритми економічної конкуренції між державами не еквівалентні конкуренції підприємств. Тому вони все ще потребують розвитку понятійного апарату, включаючи визначення регіональних структур та державних інститутів, які дозволяють реалізовувати геоeкономічну складову цієї функції державного управління.

Методологія геоeкономічного проектування тісно пов'язана з вирішенням прикладних завдань формування відповідного інституційного забезпечення. Важливо враховувати, що з точки зору геоeкономіки класичні галузі промисловості – металургія, хімічна промисловість, машинобудування, котрі спираються на сильні інтегровані структури з

великою кількістю працюючих, міцно прив'язані до певної місцевості – транспортним та сировинним пунктам. Проте, сьогодні гео економічна конфігурація змінюється і під час цієї безперервної гонки програє той, у кого сильні традиції, завеликі трудові колективи та громіздке приладдя. У нинішній ситуації економічно виграє той, хто діє рішуче й швидко, змінюючи виробництво, намагаючись отримати максимальний прибуток.

!!!

Це цікаво

В другій половині ХХ століття відбуваються певні зміни в основних формах міжнародних економічних відносин між країнами світу, які обслуговує світова валютна система:

— постійне зростання міжнародного товарообміну; обсяг світового експорту щорічно збільшується на 5-6%; розвиток міжнародної торгівлі супроводжується нарощуванням світового багатства;

— відбувається посилення міграції робочої сили; наприкінці ХХ ст. значно підвищився рівень легальної та підпільної міграції робочої сили, особливо між розвинутими країнами, з одного боку, та країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою - з іншого; міграція населення супроводжується міжнародним рухом грошових коштів; у 1980-90-х роках спостерігається щорічне збільшення переказів грошових коштів робітниками пересічно на 27%;

— з кінця 1960-х - на початку 70-х років внаслідок поступового пом'якшення валютного контролю полегшується доступ на національні фінансові ринки для іноземних інвесторів та емітентів з промислово розвинутих країн; розмір фінансових потоків між країнами, основну частину яких становлять портфельні інвестиції, наприкінці 90-х років сягнув понад 1 трлн. дол. США.

Все це сприяє розвитку системи фінансових послуг у світовому масштабі. Зміна напрямків і обсягів світових валютно-фінансових потоків відбувалася на підґрунті загальносвітової тенденції глобалізації економічного розвитку, у тому числі *глобалізації міжнародних валютно-фінансових відносин*.

Глобалізація перетворює світове господарство на єдиний ринок товарів, послуг, капіталів, робочої сили, суб'єкти якого взаємопов'язані єдиною системою фінансово-економічних відносин.

Парадоксальність сучасної політико-економічної ситуації є у тому, що одночасно декілька валют, які не забезпечені золотом або іншими активами, що мають вартість, функціонують як світові гроші. Світові гроші завжди шукають оптимальні вкладення, а вони відповідно можуть бути забезпечені лише за наявності сприятливих політичних умов. Це позбавляє існуючу систему стійкості, що у свою чергу потребує підвищення ефективності існуючих механізмів та інститутів політичного управління та співробітництва держав у валютно-фінансовій сфері.

Ігнорування тенденцій, які ми спостерігаємо в цій галузі, може відобразитися на успіху вироблення та прийняття політичних рішень, які мають сприяти зниженню рівня політичних ризиків, що виникають внаслідок

фінансових потрясінь. Відтак необхідно вирішити наступні завдання - вивчити динаміку взаємозв'язків між політичними інтересами та їхніми результатами у валютно-фінансовій сфері. Потребує окремого вивчення основні політичні передумови формування валютних союзів в минулому та визначення ефективних чинників функціонування цих союзів, котрі можна використовувати у розробці сучасних політичних модальностей міждержавної взаємодії у валютно-фінансовій сфері. Також потребують окремої уваги особливості впливів існуючих моделей політичної культури на економічну та політичну поведінку громадян різних країн та на готовність підтримувати інтеграційні процеси у валютно-фінансовій сфері, що саме й відображає тенденцію регіоналізації.

Важливо визначити ефективність політичних механізмів зняття протиріч між основними суб'єктами глобального валютного ринку, що формується та специфіку співвідношення цих механізмів з основними векторами розвитку глобального управління.

Також необхідно показати історичні особливості використання не фінансових (немонітарних) методів досягнення національних фінансових цілей в мобілізаційних політичних системах і дати оцінку таким саме методам, що існують в наш час, але виходять за межі національної політичної традиції і тому відіграють нову роль в умовах глобалізації.

!!!

Це цікаво

Формування світового фінансового ринку стало основою колосальної експансії глобального капіталу, і особливо - спекулятивного капіталу. Це створює загрозу світових фінансових криз, що охоплюють більшість країн світу.

Фінансова криза показала, що ситуацію ускладнюють небезпеки подальшого порушення макроекономічного балансу, які висувають інші принципове в регулятивному відношенні питання: що з негативних факторів є первісним. Або це - вибухонебезпечні зовнішні боргові нагромадження, експортна незабезпеченість фінансових зобов'язань по відношенню до валютних інструментів та інститутів, або навпаки, скоріше - це порушення балансу на валютних біржах, які можуть спричинитися до погіршення стану на біржах фондових, в реальному векторі взагалі, об'єктивно унеможливаючи таким чином своєчасне повернення боргів закордонним кредиторам та підриваючи довіру потенційних прямих інвесторів до країни.

Події світової фінансової кризи свідчать на користь другого, принаймні на сучасному етапі розвитку. Адже відомо, що епіцентром потрясінь постали не тільки порівняно благополучні в борговому відношенні країни, але й насправді висококонкурентні макроекономічні системи, які непогано "підживлювалися" позитивним сальдо зовнішньої торгівлі, поточного балансу.

Взагалі за своєю гостротою кризові події 2007- 2008 років впевнено були внесені експертами до анналів найбільших фінансових потрясінь століття. Протягом кількох місяців, коли азійська криза, виходячи за регіональні та навіть континентальні межі, вже вирувала на ринках усього світу, траплялися значні раптові девальвації національних валют та зниження вартості цінних паперів на усіх провідних фондових біржах, що зокрема відбивалося і на значній негативній динаміці агрегованого індексу Dow Jones.

Аналіз функціонування різноманітних торговельних та валютних союзів, а також валютних систем XX століття дозволяє виявити політичні та економічні причини їх утворення та одночасно виявити внутрішню слабкість та зовнішню непевність таких об'єднань та систем. Відтак можна стверджувати, що в галузі валютно-фінансової інтеграції політично доцільним виявляється сполучення оперативних модальностей та довгострокових програм та союзів, котре слугує основою політики зниження соціальних ризиків та політичних криз.

В умовах глобалізації держави, потенціал котрих не дозволяє самостійно укріплювати власне становище и тим більше протиставляти його провідним країнам світу, обирають характер та напрямок співробітництва, що призведе до формування союзів, які зможуть представляти їх інтереси у світовій політиці та економіці. В результаті валютно-фінансові об'єднання нерідко приймають форму політичних союзів.

Тенденція регіоналізації проявляється у тому, що загрозу домінування долару може нести і виникнення регіональних резервних валют. З одного боку, більша кількість країн забезпечує новоствореній конструкції більшу стійкість, а з іншого, більший масштаб економік, в яких домінує інша валюта, означає і більший об'єм доларом, що витісняються. Тому головна загроза долару виходить саме від регіональних, нехай і резервних валют. Це свідчить про невичерпаність форм прояву регіоналізації у сучасній міжнародній політичній практиці.

Трансформація світової валютної системи викликана новітніми тенденціями у розвитку світової фінансової архітектури – глобалізацією, регіоналізацією, розвитком телекомунікаційних технологій та валютним протистоянням основних центрів економічної сили. Крім того, використання в якості світової резервної валюти національної валюти однієї з країн-лідерів

призводить до багатьох протиріч у розставлянні міжнародної фінансово-економічної сили. Найбільшими дестабілізуючими факторами геополітичного гатунку є незабезпеченість реальними активами значної маси фінансових деривативів, падінням курсу основної світової резервної валюти, зміни геоекономічного укладу світової економіки та нігілізм регулятивної функції міжнародних фінансових інститутів.

Реформування фінансової системи являє собою процес можливостей для ефективного підвищення стійкості та безпеки світової фінансової системи, тому що фінансовий сектор буде впливати на світову політику. В той же час набувають сили неекономічні, в першу чергу політичні, фактори, що уповільнюють створення загальної глобальної валютної зони. Найбільш важливим у концепції переходу до єдиного валютного союзу варто рахувати те, що набутий зиск тим більш значний, чим інтенсивніша міжнародна торгівля, чим вища мобільність робочої сили, гнучкість цін та заробітної платні, чим більш диверсифікована промислова структура країн, які беруть участь у міжнародному поділі праці. В той же час є всі можливості вважати політичний фактор найбільш важливим у стримуванні процесів утворення валютних союзів. Тоді як економічні об'єднання залишають країнам певну долю суверенітету, наприклад, свободу у проведенні ними власної торговельної або податкової політики, політична інтеграція змушує їх підпорядковуватись загальним правилам поведінки, як у внутрішній політиці, так і на міжнародній арені.

Стрімке розширення Єврозони на країни з різним рівнем розвитку економіки і соціальної політики призвели не лише до глибокої кризи євровалюти, але й Європейського Союзу в цілому. Аналізуючи перспективи існування єдиної європейської валюти, дослідники розділилися у поглядах. Одні стверджують, що без збереження євро у Європейському Союзі немає жодних перспектив. Інші вважають цей висновок зовсім не обґрунтованим, бо на їхню думку ЄС – найбільш вдалий проект економічної інтеграції в історії людства.

Єдину Європу створювали, щоб подолати роздробленість континенту, проте замість цього отримали новий букет проблем. Запровадження єдиної європейської валюти було фактично перемогою політики над економікою. Саме тому підтримання єврозони в її сучасному стані може обійтися набагато дорожче, чим її розпад. Помилка валютного союзу полягає не стільки у порушенні державами бюджетної дисципліни, скільки у надзвичайно великій різниці у рівні економічного розвитку країн. Серед інших причин кризи євровалюти необхідно зазначити відсутність чіткої системи управління й прийняття рішень, а також європейську бюрократію, яка невпинно розширюється та національний економічний егоїзм. Окремо необхідно наголосити на структурній слабкості процесу прийняття рішень.

Авторитетний європейський політик, міністр закордонних справ та віце-канцлер Німеччини у 1998-2005 роках Й. Фішер правомірно вважає, що проблеми Європи в період глобалізації полягають не в тому, що відбулося, а в тому чого не відбулося – не був створений єдиний європейський уряд. Єдина валюта є, а повноваження, необхідні для її повноцінного існування, залишилися у національних урядів. Тому євро втрачає довіру – головний капітал будь-якої валюти. Криза євро, на думку політика, може поставити під питання європейський проект в цілому. Принципи завжди потребують опори на владні повноваження, інакше вони не витримують зіткнення з реальністю.

Ідеї Й. Фішера щодо багатошвидкостної Європи, коли держава – учасник самостійно визначає ступінь інтеграції, є вельми цікавими. Однак, нажаль, поки що не знаходить широкої підтримки. В Європейському Союзі ще досі не склався єдиний міцний наднаціональний центр, відсутня власна чітка виконавча ієрархія. Незважаючи на оформлення багаторівневої системи управління, саме національний рівень зберігає ключове значення. Дуалізм, коли одні вважають вірним зростаючу здатність інститутів Європейського Союзу до прийняття наднаціональних рішень, а інші – дозволяють державам-членам повною мірою контролювати інституціональний розвиток інтеграції, фактично гальмує процес прийняття європейських рішень.

На сьогоднішній день в ЄС найбільш впливовий інститут – міжурядова Рада – головний законодавчий орган Європейського Союзу, у якому на регулярній основі працюють представники виконавчої влади держав-членів. А оскільки голосування у раді відбувається за принципом кваліфікаційної більшості, неможливо точно визначити, хто конкретно несе відповідальність за прийняті рішення. Правда є ще Комісія, яка разом із Радою фактично виконує повноваження квазіуряду. Проте Комісія орган більше технічний, ніж політичний. В певному сенсі Європейський парламент також поділяє відповідальність Ради. Ті питання, котрі Рада вирішує кваліфікаційною більшістю, за Маастріхтськими документами необхідно погоджувати з Парламентом. Влада Європарламенту у законодавчій сфері певним чином обмежена. Система управління, хоча доволі бюрократична, проте децентралізована. У наднаціональній політичній системі функціонує управління без уряду. Фішер вважає, і з цим можна погодитися беззаперечно, що Європа потребує уряду, який складається з голів держав і «Європейська палата», що включає лідерів національних парламентів, котра може бути консультативним органом із збереженням компетенцій національних парламентів. А подалі, вважає політик, необхідно буде підписати міжурядову угоду, за якою «Європейська палата» стане реальним органом парламентського контролю та прийняття рішень, що буде складатися з із делегованих членів національних парламентів.

Представники виконавчої влади держав – членів ЄС завжди грали вирішальну роль у визначенні змісту основних договорів та найбільш важливих законодавчих актів. Практично існує монополія основних держав – учасників в інституціональній області. Разом з цим, якщо у сфері складання договірних текстів процес прийняття рішень фактично монополізований, то роль національних держав, їх урядів знижена у прийнятті конкретних рішень в галузях господарської діяльності, так як їх контролюють на наднаціональному та субнаціональному рівнях. Експерти вважають, що різниця у підходах в європейських країнах все ж говорить про рівень бажань

та готовності політичного керівництва країн до пошуку виходу з кризи. Отже можливе встановлення правил, за якими повинні бути збалансовані річні бюджети країн Євросони, чого потребує сучасна глобалізована економіка.

Проте, навіть якщо вдасться досягти згоди на політичному рівні, то технічно й юридично забезпечити виконання збалансованого бюджету та державного боргу навіть в окремій країні дуже важко, що вже казати про десятки країн. Скоріше за все уряди не схочуть так строго обмежувати себе. А введення санкцій може у свою чергу викликати хвилю народних протестів по всій Європі.

Більш того, держави Євросони мають іноді діаметрально протилежні погляди не лише на те, що вони можуть отримати від скоординованих дій у проведенні економічної політики у межах зони євро, а й на саму економічну доцільність реформ, що відбуваються.

Потрібно зазначити, що є певний позитивний ефект від появи у Європі нових методів управління, котрі відрізняються від звичайної практики застосування європейського законодавства у формі регламентів та директив, які мають обов'язково виконувати держави-члени. Наприклад, відкритий метод координації, який було введено в межах політики зайнятості та Люксембурзького процесу. Він передбачає добровільну орієнтацію урядів держав-членів ЄС на приклади практики господарського регулювання, що були визнані найбільш успішними декількома країнами одразу. Коли не працює примусова гармонізація національних правил у господарській сфері, а є конче потреба у підтриманні соціальної стабільності, тоді цей метод координації є ефективним.

Глобалізація поки що не вплинула великим чином на формування єдиного європейського демосу. Нова форма ідентичності лише починає оформлюватися. Ця ідентичність спирається на концептуально близькі цінності європейських народів. Проте, європейці все ще не усвідомлюють власне колективне існування – француз відчуває себе французом, а німець – німцем. Будучи формально наднаціональними громадянами, вони не

вважають себе єдиним народом. Яскравим підтвердженням цього слугують постійні протести фермерів європейських країн проти реформи Єдиної сільськогосподарської політики. А це у свою чергу, серйозним чином впливає на інституціональний устрій, бо не дозволяє приймати політичні рішення за допомогою мажоритарних форм, які є нормою демократичної державності. Держави-члени не готові принести на наднаціональний жертвовник частину власного суверенітету.

Геокультурний аспект глобалізації також потребує окремого вивчення. Геокультура (поняття введене у науковий обіг американським соціологом Іммануїлом Валлерстайном) – це певний контекст, що відкриває нові можливості і надає нових шансів у сфері геополітики та геоекономіки, це політико-управлінська спроба сформуванню новий спосіб бачення країни та її ресурсної бази в контексті з тими мовними, культурними та релігійними центрами, які визначають її цивілізаційну ідентичність. Подібно до того як геоекономіка оперує поняттями господарського комплексу, глобальних ринків та геоекономічних потоків, геокультура «працює» з культурним ландшафтом, мережами, антропоструктурами та людськими потоками. Геокультурний підхід допомагає зняти певні протиріччя між геополітикою та геоекономікою, відбувається певна диференціація трьох підходів і трьох типів політичного проектування.

У культурі присутній могутній потенціал, що певним чином нівелює процеси уніфікації, стандартизації, прагматизму. В свою чергу розширення світового ринку впливає на культури, ідентичності і стилі життя. Глобалізація економічної активності супроводжується хвилями трансформації у культурній сфері – культурною глобалізацією. Проте культурна глобалізація не означає, що світ у культурному сенсі стає однорідним. Важлива культура в її національно-ціннісних вимірах. Якщо традиційна культура не сприймає необхідний для політичного розвитку зміст, якщо в суспільстві не вироблені загальнонаціональні ціннісні орієнтири, то самовизначення країни в новому світі неможливе. Важливо зазначити, що

глокалізація не зіштовхує між собою транскультурні форми життя й комунікації, уявлення про етнічну належність. Усупереч різноманітним оцінкам і побоюванням почуття етнічної незалежності у зв'язку з розвитком глобалізації не зникає, а дедалі ускладнюється. Глокалізація дає можливість сприймати різноманітні культури в їх єдності. Ключовими трендами у геокультурі є – геокультурна поляризація, геокультурна асиміляція, геокультурний ізоляціонізм та геокультурна мозаїчність.

Геокультурна поляризація приховується під різноманітними геополітичними та геоекономічними проектами минулого і сучасності. Справді, саме під знаком поляризації пройшла більша частина двадцятого століття, що супроводжувалося світовими війнами, протистоянням двох ідеологічних таборів, в результаті чого було зруйновано глобальну колоніальну систему західних держав, і на її уламках сформувалося нове протистояння Північ – Південь. Нова версія геокультурної поляризації у геополітиці позначена «зіткненням цивілізацій» (С. Хантінгтон), у геоекономіці – «зіткненням епох» (Дж. Ріфкін) або «устроїв» (А. Неклесса). Механізм реалізації цього тренду полягає у поляризації і сегментації політичної і господарської карт світу, що оформлені в політичні й економічні регіональні союзи з власною етикою та спробами формування фінансових ринків на власній культурній основі.

Геокультурна асиміляція (макдональдизація) – гомогенізація культур, що здійснюється євро-атлантичною цивілізацією за допомогою шоу-бізнесу, транснаціональних корпорацій, насадження норм міжнародної торгівлі. Права та розповсюдження інформації.

Геокультурний ізоляціонізм – так звані санітарні кордони, «залізна завіса» тощо. Попереднє століття дає численні приклади ізоляції та самоізоляції країн, регіонів, політичних блоків.

Геокультурна мозаїчність – диверсифікація багатоманітного світу людських культур, а не поглинання їх якоюсь універсальною культурою. Світ перетворюється на складну мозаїку взаємопроникаючих транс

локальних культур, які утворюють нові культурні регіони, що мають мережеву природу й оминають традиційні кордони (нові професійні, літературні та іграшкові світи, нові покоління мов та міфологем).

Геокультурний вибір – вибір цивілізаційний. Обрати – це визначити власну стратегію розвитку. Культура може зблизити людей у вирішенні проблем глобального розвитку. Постіндустріальне суспільство – своєрідний перехідний етап до нового типу цивілізаційного розвитку. Воно може створювати умови для вирішення глобальних проблем.

Культурний плюралізм (чи мультикультуралізм) – це співіснування у межах однієї території (країни) багатьох культур, серед яких не існує однієї панівної. «Мультикультуралізм – означення і вивчення суспільства як такого, що вміщує численні відмінні, але взаємно пов'язані культурні традиції та практики, які часто асоціюються з різними етнічними компонентами цього суспільства. Із визнання суспільства мультикультурним випливають два основні наслідки: переосмислення уявлень про культурну єдність (цілісність) суспільства, що включає відмову від спроб «інтегрувати» різні етнічні групи, оскільки інтегрування передбачає перетворення на «невідрізнену» частку панівної культури; та переосмислення поняття культурного різноманіття: слід враховувати владні відносини, відносини домінування (power relations) між різними культурними (етнічними, соціальними) групами».

Теорія мультикультуралізму особливо є популярною у США. Американські вчені вважають його певною панацеєю від конфліктів культур та цивілізацій та засобом забезпечення інтеграції соціальних груп та цілих народів у межах однієї глобальної спільності. Певний час політика та ідеологія мультикультуралізму слугувала універсальною моделлю, яка дозволяла долати протиріччя між єдністю соціально-політичного розвитку та багатоманітністю форм соціокультурної поведінки. Принципи багатокультурності реалізують збалансування соціальних відносин на основі традиційних культурних регуляторів. Традиційні культури зберігають потужний потенціал розвою та виявляються досить стійкими в умовах

глобалізації, протистоячи подекуди необґрунтованій уніфікації в умовах процесів інтеграції. Отже, якщо до геокультурного ландшафту поставитися евристично, як до ресурсу, а не як до перешкоди національного та державного будівництва у епоху глобалізації, то геокультурний ландшафт не буде входити у протиріччя з формами культурно-політичного управління державою. Час все ж таки довів, що сама по собі політика мультикультуралізму не долає національно-цивілізаційні протиріччя. Німецький дослідник К. Цюрхер вважає, що сучасна теорія мультикультуралізму майже співпадає з думкою С.Хантінгтона щодо зіткнення цивілізацій. Більш того, мультикультуралізм підсилює почуття приналежності до певних етнічних та культурних груп. Останнє призводить до зростання потенціалу конфліктності.

Глобалізацію культури важко оцінити однозначно. З одного боку, вона породжує відмінності, а з іншого – взаємовиключні уявлення про культурні зміни. Людина спроможна одночасно усвідомлювати єдність світу і його культури та відчувати специфіку окремих культурних світів. Це пояснюється наявністю декількох підходів до розуміння процесів глобалізації культури. Перший підхід передбачає усвідомлення глобалізації як природного процесу нівелювання відмінностей і створення єдиного універсального, гомогенного культурного простору. Другий підхід оцінює глобалізацію як драматичний, суперечливий процес. Останній вбачає у глобалізації загрозу самотності культури з боку експансії більш «розвиненої старої» культури.

Варто зазначити, що глобалізація певним чином сприяє процесу відродження етнічних культур, які вступають у суперечливі відносини з національними культурами. Взагалі збереження мови, народного мистецтва, звичаїв і норм поведінки відповідно до сучасних тенденцій – це своєрідний етнокультурний ренесанс. Але, це в свою чергу несе загрози існуванню цілісної національної культурної традиції, якою би суперечливою ця теза не здавалася.

Таким чином, уніфікація культур не означає їх однорідності. Світ хоч і підлаштовується під певні зразки, проте так звані універсальні цінності не знаходять абсолютної підтримки. Наприклад, ісламська культура не дивлячись на глобалізацію, не приймає більшості християнських культурних традицій.

Культурні бар'єри – чи не найбільша проблема сучасної глобалістики, лише культурний плюралізм може розвивати глобалізацію. Процес культурної глобалізації менш активний, ніж політичний та економічний. Культурна глобалізація не формує універсальну людську культуру, а створює нові поза національні типи культур. Світ має зрозуміти, що асиміляція культур або зникнення якоїсь з них призведе до неминучої катастрофи людської цивілізації. Злиття кордонів, уніфікація грошових одиниць і глобалізація економіки ніяким чином не означають автоматичного злиття культур. Різнокультурні суспільні групи лише рухаючись назустріч одна одній, можуть спільними інтелектуальними зусиллями зберегти світову культуру та й взагалі світ як такий.

Отже, іноді здається, що життя однієї країни не настільки залежне від загальносвітового розвитку, між тим, вплив глобальних факторів настільки постійний та проникливий, що майбутнє будь-якої країни неможливо розглядати окремо від всього людства.